

TOPLUMSAL DEĞERLER KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMLARINA ENGEL

Seyfettin Gürsel*, Gökçe Uysal** ve Ayşenur Acar***

Yönetici Özeti

Gerek gelişmiş gerek gelişmekte olan ülkelerde kadın işgücüne katılım ve istihdam oranlarının artırılması toplumsal cinsiyet bazlı politikaların ana eksenlerinden birini oluşturmaktadır. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı ne yazık ki yüzde 27,8 seviyesindedir. Bu oran sadece gelişmiş ülkelere kıyasla değil, Güney Avrupa’nın daha az gelişmiş ülkelerine kıyasla da bir hayli düşüktür. İşgücüne katılımın düşük olmasının ana sebeplerinden biri kadınların eğitim seviyesinin düşüklüğüdür. Ancak hesaplamalar işgücüne katılım farklarının büyük kısmının eğitim dışındaki faktörlerden kaynaklandığını göstermektedir. Cumhuriyet’in 100. yılı olan 2023’de ülkemizde kadın katılım oranının hiç olmazsa yüzde 40’a yaklaşabilmesi için hem eğitim seviyelerinin artırılması, hem her eğitim düzeyinde kadınları çalışmaya teşvik edecek kurumsal politikaların tasarlanması ve uygulanması, hem de çalışan kadına yönelik kültürel önyargılarla mücadele edilmesi gerekmektedir.

Kalkınmak için çalışan kadın şart

Ülkeler arası araştırmalar uzun dönem potansiyel büyüme ile kadınların işgücüne-istihdama katılım oranı arasında pozitif ve güçlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.¹ Doğrudan etki artan tasarruf oranları aracılığı ile ortaya çıkar. Kadınların çalıştığı ailelerde tasarruf oranları daha yüksektir. Dolaylı etki ise nesiller arasında oluşur. Çalışan kadınlarda doğurganlık oranının ve çocuk ölüm oranının düştüğü, dolayısıyla ailelerin sağlık ve eğitime daha büyük pay ayrılabilirdiği görülmektedir. Buna ek olarak, çalışan kadınlar elde ettikleri gelirleri erkeklerden farklı olarak kendileri için değil, ağırlıklı aile için harcamaktadır. Erkekler kazançlarından görece olarak eğlence, alkol, sigara gibi harcamalara görece daha fazla pay ayırırken, kadınlar kazançlarını daha çok çocukların eğitimine ve sağlığına harcamaktadır. Dolayısıyla çalışan kadın sayısının artması genç kuşakların dahi iyi eğitilmesine ve daha sağlıklı yetişmelerine olumlu etki yapmaktadır.

Oysa, Türkiye’de kadınların çalışma yaşamına katılımları sadece gelişmiş ülkelerin değil, Güney Avrupa’nın daha az gelişmiş ülkelerinin de bir hayli gerisindedir. Türkiye’de halen yüzde 27,8 olarak hesaplanan kadın işgücüne katılım oranı Avrupa’nın en düşük oranına sahip İtalya’nın ancak yarısı kadardır (Şekli 1).

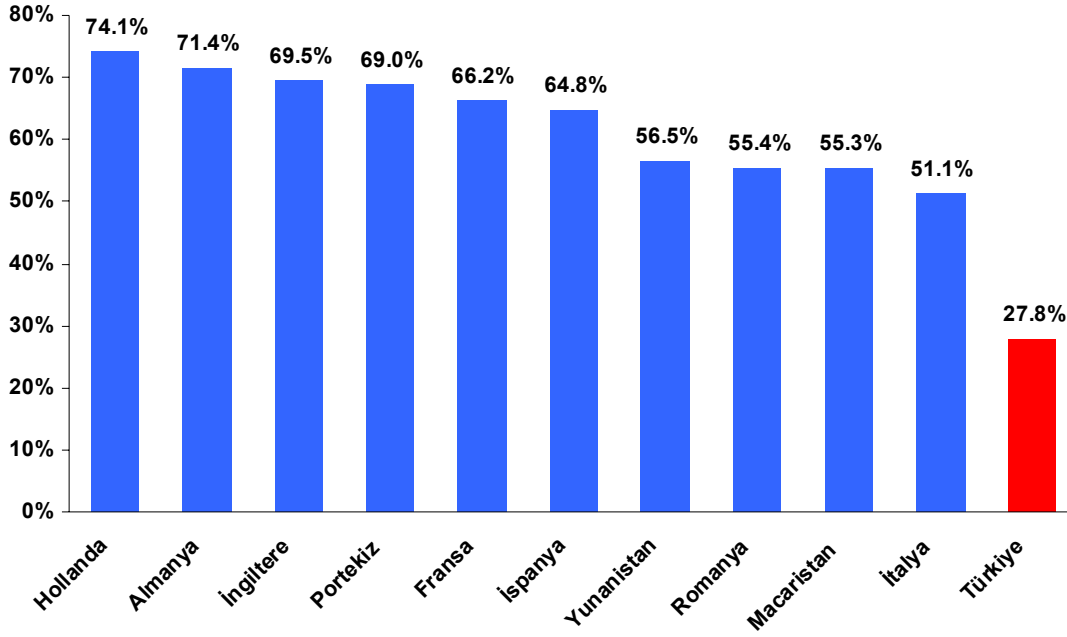
* Prof. Dr. Seyfettin Gürsel, betam, Direktör, seyfettin.gursel@bahcesehir.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Gökçe Uysal, betam, Direktör Yardımcısı, gokce.uysal@bahcesehir.edu.tr

*** Araştırma Görevlisi Ayşenur Acar, aysenur.acar@bahcesehir.edu.tr

¹ Bu bölümde faydalanan araştırmalar şunlardır. Aktaş, A., D. Güner, S. Gürsel ve G. Uysal, 2010, “Structural Determinants of Household Savings in Turkey: 2003-2008”; Goldman, S., 2007, “Gender Inequality, Growth and Global Aging”, Global Economics Paper No:154; Goldman, S., 2008, “Women Hold Up Half the Sky”, Global Economics Paper No:164; Goldman, S., 2009, “The Power of the Purse: Gender Equality and the Middle-Class Spending”, Global Markets Institute, 2009; World Bank, 2008, “Investing in Turkey’s Next Generation: The School-to-Work Transition and Turkey’s Development”, Report No: 44048-TU.

Şekil 1 Kadın işgücüne katılım oranları, 2009

Kaynak: Eurostat

Çalışma kararının iki belirleyicisi: Ekonomik hesap ve toplumsal değerler

Kadınların işgücüne katılım kararını belirleyen faktörler ekonomik ve ekonomik olmayan olarak kabaca ikiye ayrılabilir. Ekonomik etkenler kadının yaşlı ve çocuk bakımı, ev işleri gibi hizmetleri dışardan satın aldığımda ortaya çıkacak maliyet ile çalıştığımda elde etmeyi umduğu gelirin karşılaştırılmasında kendini gösterir. Çalışılarak kazanılan gelir ev hizmetlerini dışardan satın almaya kıyasla düşük kalıyorsa, çalışmak cazip olmayacaktır. Bu hesaba yol masrafları ile çalışma kayıtlı ise sosyal hakların getirisi eklenebilir.

Çalışmanın getirisi ne kadar yükselirse kadının çalışma yaşamına katılma ihtimali de o kadar yüksek olduğunu hemen tüm ekonometrik araştırmalar doğrulamıştır. Çalışmanın getirisi eğitim düzeyinin, yani sahip olunan beşeri sermaye düzeyinin bir fonksiyonudur. Daha iyi eğitim, daha yüksek verimlilik, daha yüksek verimlilik ise daha yüksek gelir demektir. Böylece yüksek eğitim seviyesine sahip kadınlar daha yüksek gelir elde edecek, böylece çalışmanın getirisi artacaktır. Bir başka deyişle eğitim seviyesi yüksek kadınların işgücüne katılım oranlarının daha yüksek olması beklenen bir durumdur.

Ekonomik olmayan faktörler ise kültürel (toplumsal cinsiyet rolleri, toplumun çalışan kadına bakışı vs.) ya da psikolojik (bireyin çalışmaktan duyduğu haz) unsurlar olabilir. Kuşkusuz ekonomik, kültürel ve psikolojik unsurları birbirinden ayırt etmek kolay değildir. Bu araştırma notunun amacı ekonomik faktörler içinde payı en büyük ve ölçülmesi en kolay olan eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisini diğer unsurların etkilerinden ayırtmaktır.

Türkiye’de kadınlar daha eğitimsiz

Hatırlatmak gerekirse yüksek eğitim, yüksek getiri ve dolayısıyla yüksek işgücüne katılım oranları demektir. Tablo 1’de Güney Avrupa ile Türkiye’de her eğitim düzeyinde kadın katılım oranları gösterilmektedir. Her ülkede eğitim düzeyi arttıkça kadın katılım oranının arttığı açıkça görülebilir. Örneğin Yunanistan’da en fazla ilköğretim mezunu kadınların işgücüne katılımı yüzde 40 iken lise mezunlarında bu oran yüzde 57,7’ye, üniversite mezunlarında ise yüzde 85’e yükselmektedir. Verilerde bir başka dikkat çeken nokta ise Türkiye’de işgücüne katılım oranlarının her eğitim seviyesinde daha düşük olduğudur. Örneğin en düşük katılım oranına sahip Güney Avrupa ülkesi olan İtalya’da ilköğretim düzeyinde katılım yaklaşık yüzde 33 iken, bu oran Türkiye’de yüzde 22’dir. Yüksek öğretim mezunu her 100 İtalyan kadından yaklaşık 78’i işgücünde yer alırken, Türkiye’de yaklaşık 70 tanesi yer almaktadır. Bununla birlikte eğitim düzeyi arttıkça Türkiye ile Güney Avrupa arasındaki katılım oranı farklarının belirgin ölçüde azaldığının altı çizilmelidir. Bu olgu da ekonomik etkenin kadınların çalışmaya teşvik edilmesindeki önemini vurgulamaktadır.

Tablo 1 Eğitim seviyelerine göre işgücüne katılım oranları, 2009

	İlköğretim	Lise	Üniversite	Toplam
Yunanistan	40.0%	57.7%	85.0%	56.5%
İspanya	52.6%	69.5%	84.6%	65.7%
İtalya	32.8%	62.9%	77.6%	51.1%
Portekiz	63.4%	71.4%	89.8%	69.0%
Türkiye	22.0%	33.3%	70.5%	27.8%

Kaynak: Eurostat

Ancak eğitim işgücüne katılımın yegane belirleyicisi değildir. Tablo 1’de açıkça görüldüğü gibi, Güney Avrupa’nın en zengin, en gelişmiş ülkesi olan İtalya’da kadın katılım oranları tüm eğitim düzeylerinde Yunanistan’ın, Portekiz’in ve İspanya’nın katılım oranlarından belirgin ölçüde düşüktür. Bir diğer çarpıcı farklılık da ülkeler arasında gelişmişlik düzeyi ile doğrudan ilintili görünmeyen farklılıklar olmasıdır. Örneğin ilköğretim düzeyinde kadın katılım oranı Portekiz’de yüzde 63,4 gibi çok yüksek bir düzeydeyken, hemen aynı gelişmişlik düzeyindeki Yunanistan’da bu oranın yüzde 40 düzeyinde kalmasıdır. Bu farkları yaratan başlıca etken de kurumsal ve kültürel farklılıklardır. Diğer ifadeyle işgücü piyasasında kadının yeri ve toplumsal değerler skalasında çalışan kadının konumudur.

Türkiye’de her eğitim seviyesinde işgücüne katılımın düşük olmasının yanı sıra vasıfsız kadınların çalışabilir nüfus içindeki payının yüksektir. Tablo 2’de Güney Avrupa ülkeleri ile Türkiye’de her eğitim düzeyi için çalışabilir yaştaki kadınların nüfusları yer alıyor. Örneğin ilköğretim mezunu çalışabilir kadınların çalışabilir kadın nüfusu içindeki payı Yunanistan’da yüzde 38,1 iken, bu vasıfsız kadınların payı Türkiye’de yüzde 75,9’dur.

Tablo 2 Eğitim düzeyine göre 15-64 yaş arası çalışabilir kadın nüfusu (bin kişi), 2009

	İlköğretim	Lise	Üniversite	Toplam
Yunanistan	1.376 38,1%	1.499 41,5%	732 20,3%	3.607 100 %
İspanya	7.329 48,0%	3.612 23,6%	4.339 28,4%	15.280 100 %
İtalya	9.075 46,0%	7.849 39,8%	2.812 14,2%	19.736 100 %
Portekiz	2.394 66,4%	649 18,0%	564 15,6%	3.607 100 %
Türkiye	17.859 75,9%	3.702 15,7%	1.983 8,4%	23.545 100 %

Kaynak: Eurostat

Güney Avrupa’da eğitim düzeyi Türkiye’deki kadar düşük olsaydı

Ülke genelinde kadın katılım oranı, buna toplam katılım oranı da diyebiliriz, her bir eğitim seviyesindeki katılım oranlarının, o eğitim seviyesindeki kadın sayısının toplam çalışabilir nüfus içindeki payı ile ağırlıklandırılarak toplanmasıyla bulunabilir. Hem her eğitim seviyesinde katılım oranlarının düşük olması hem de düşük katılım oranına sahip vasıfsız kadınların toplumdaki payının yüksek olması Türkiye’de kadın katılım oranlarını aşağı çekmektedir. Bu etki bileşen etkisi olarak adlandırılır. Eğitim seviyelerinin düşüklüğü uzun süredir kamuoyunda tartışılan bir konudur. Ancak her bir eğitim seviyesi için katılım oranlarının neden düşük olduğu daha karmaşık bir sorudur.

Türkiye’de kültürel değerlerin kadın katılım oranının düşüklüğü üzerinde etkili olduğu üzerine birçok araştırma yapılmıştır.² Bu araştırmaların bir kısmı toplumsal cinsiyet rollerinin ve bu rolleri baz alan iş

² Kuşkusuz bu liste çok uzundur. Buğra A., 2010, Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye’de Kadın İstihdamı http://www.spf.boun.edu.tr/content_files/proje_raporlari/AyseBuğra_KadinIstihdami_TUBITAK.pdf
İlkkaracan İ. ve S. Acar, 2007, The Determinants of Female Labor Force Participation in Turkey: Who Cares Determines Who Participates and Who Does Not; Toprak B. ve E. Kalaycıoğlu, 2004, İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın.

bölümünün kadın işgücüne katılımı üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koymaktadır. Ancak mevcut araştırmaların çoğu kültürel etkinin *boyutuna* dair bir bilgi içermemektedir. Bu araştırma notunda Türkiye’de kadının çalışma yaşamından uzak tutan kültürel davranışların etkisinin boyutu hakkında bir fikir sahibi olabilmek için basit bir alıştırma yapılmaktadır. Bu alıştırma Güney Avrupa ülkeleri ve Türkiye’de kadın işgücüne katılımının ekonomik ve kültürel etkenlerinin görece etkileri kabaca ayrıştırılmıştır.

Tablo 3’te şu soruya yanıt aranıyor: Bu ülkelerdeki kadınlar Türkiye ile aynı eğitim seviyelerine sahip olsalardı bu ülkelerde toplam işgücüne katılım oranları ne olurdu? Örneğin İtalya’daki kadınların eğitim seviyesi Türkiye’deki ile aynı olsaydı, İtalya’da kadın işgücüne katılım oranının yüzde 41,3 olacağını hesaplıyoruz. Portekiz’de kadınların eğitimi Türkiye ile aynı olsaydı katılım oranının yüzde 66,9 olacağı anlaşılıyor. Bu farazi katılım oranları bile Türkiye’nin hali hazırdaki kadın katılım oranı yüzde 27,8 ile karşılaştırıldığında arada hala büyük farklar olduğunu göstermektedir. Bu tabloda çok dikkat çeken bir husus Portekiz için farazi katılım oranı ile mevcut katılım oranı arasındaki farkın diğer üç ülkeye kıyasla çok düşük olmasıdır. Portekiz ile Türkiye’de kadın nüfusun eğitim seviyesinin birbirine bu kadar yakın olmasına paralel olarak iki ülke arasındaki katılım oranı farklılıklarının büyük kısmının kurumsal ve kültürel faktörler olduğunu söylemek mümkündür. Portekiz ile diğer Güney Avrupa ülkeleri arasındaki katılım farkının da azımsanamaz olduğu dikkat çekicidir.

Tablo 3 İşgücüne katılım oranları

	Kadın katılım oranları (%)	Eğitim seviyesi Türkiye ile aynı olsaydı (%)	Fark (% puan)
Yunanistan	56,5	46,5	10,0
İspanya	65,7	57,9	7,8
İtalya	51,1	41,3	9,8
Portekiz	69,0	66,9	2,1
Türkiye	27,8	27,8	

Kaynak: Eurostat

Esas belirleyici kültürel farklar

Tablo 4’te Türkiye ile Güney Avrupa ülkeleri arasındaki kadın işgücüne katılım oranı farklarının kaynakları ayrıştırılmıştır.³ Örneğin Yunanistan ile Türkiye kadın katılım oranları arasında 28,6 yüzde puanlık bir fark bulunmaktadır. Bu farkın 8,7 yüzde puanı eğitim seviyeleri arasındaki farklardan, 19,8 yüzde puanı ise her bir eğitim seviyesinde katılım oranlarının düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle Yunanistan ile Türkiye arasındaki katılım oranları farkının büyük kısmı eğitim dışı faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu bulgu diğer ülkeler ile olan farklar için de geçerlidir. Portekiz ile 41,2 yüzde puan olan farkın sadece 3,8 puanı eğitim seviyeleri farkından, geriye kalan 37,4 yüzde puanlık fark ise tümüyle eğitim dışı faktörlerden kaynaklanmaktadır.

Tablo 4 Katılım oranı farklarının ayrıştırılması

	Türkiye katılım oranı farkı (%)	Katılım oranı farkından (% puan)	Eğitim düzeyi farkından (% puan)
Yunanistan	28,6	19,9	8,7
İspanya	37,9	27,3	10,6
İtalya	23,3	17,8	5,6
Portekiz	41,2	37,4	3,8

Kaynak: Eurostat verilerinden Betam tarafından hesaplanmıştır.

Görüldüğü gibi Türkiye ile Güney Avrupa ülkeleri arasındaki kadın işgücüne katılım oranı farklarının büyük kısmı eğitim seviyeleri arasındaki farklardan değil her bir eğitim seviyesi için düşük olan katılım oranlarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle eğitim dışı faktörlerin toplam fark içindeki payı yüzde 70’in üzerindedir. Türkiye’de kadın işgücüne katılımında ve kadın istihdamında kurumsal ve kültürel faktörlerin önemli olduğu açıktır. Gerek çocuk bakımı, işe ulaşım gibi zorluklar, gerek toplumsal cinsiyet rollerini belirleyen kültürel değerler kadınların işgücüne katılımının önünde aşılması güç engeller oluşturmaktadır.

³ Kutu 1’de ayrıştırma ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Türkiye’de kadınların eğitim düzeyi düzenli olarak artmaktadır. Ancak eğitim düzeyi artışının sağladığı kadın katılım oranı artışı beklenilemeyecek kadar yavaş bir tempoda gerçekleşmektedir. Cumhuriyet’in 100. yılı olan 2023’de ülkemizde kadın katılım oranının hiç olmazsa yüzde 40’a yaklaşabilmesi için bir an önce her eğitim düzeyinde kadınları çalışmaya teşvik edecek kurumsal politikaların tasarlanması ve uygulanması, ama aynı zamanda da çalışan kadına yönelik kültürel önyargıları geriletecek bir zihniyet ikliminin yaratılması gerekmektedir. Kadın katılım oranı yüzde 50’nin altında olup da kalkınmış bir ülke mevcut değildir. Bu bağlamda kadın işgücüne katılımında kurumsal ve kültürel çeşitli faktörlerin görece etkilerinin araştırılması ve bu faktörler bazında farklılaştırılmış politikalar geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kutu 1: İşgücüne katılım oranı farklarının ayrıştırılması

Toplam işgücüne katılım oranı, her bir eğitim seviyesindeki işgücüne katılım oranının o eğitim seviyesindeki nüfus oranı ile ağırlıklandırılmasından oluşur. IKO işgücüne katılım oranlarını, NO ise nüfus paylarını belirtmektedir. Aşağıda Portekiz ve Türkiye için bu hesaplar gösterilmektedir. Ülke isimleri P ve TR olarak kısaltılmış ve altsimge olarak, eğitim seviyeleri ise *ilk*, *orta* ve *üniv* olarak kısaltılmış ve üstsimge olarak kullanılmıştır. Örneğin $IKO_P^{üniv}$ Portekiz'de üniversite mezunu kadınların işgücüne katılım oranını temsil etmektedir.

$$IKO_P = NO_P^{ilk} * IKO_P^{ilk} + NO_P^{orta} * IKO_P^{orta} + NO_P^{üniv} * IKO_P^{üniv}$$

$$IKO_{TR} = NO_{TR}^{ilk} * IKO_{TR}^{ilk} + NO_{TR}^{orta} * IKO_{TR}^{orta} + NO_{TR}^{üniv} * IKO_{TR}^{üniv}$$

İki ülkede kadın işgücüne katılım oranları arasındaki fark basitçe şöyle hesaplanabilir.

$$\begin{aligned} IKO_P - IKO_{TR} &= (NO_P^{ilk} * IKO_P^{ilk} - NO_{TR}^{ilk} * IKO_{TR}^{ilk}) \\ &+ (NO_P^{orta} * IKO_P^{orta} - NO_{TR}^{orta} * IKO_{TR}^{orta}) \\ &+ (NO_P^{üniv} * IKO_P^{üniv} - NO_{TR}^{üniv} * IKO_{TR}^{üniv}) \end{aligned}$$

Bu farklılık basit bir endeks kullanarak ayrıştırılabilir. Bu metodolojiye göre iki ülkede kadın işgücüne katılım oranları arasındaki farklılıklar eğitim seviyeleri arasındaki farklılıklar ve her bir eğitim seviyesi için hesaplanan işgücüne katılım oranları arasındaki farklar olarak ayrıştırılmaktadır.

$$\begin{aligned} IKO_P - IKO_{TR} &= (NO_P^{ilk} * IKO_P^{ilk} - NO_{TR}^{ilk} * IKO_{TR}^{ilk}) + (NO_P^{ilk} * IKO_{TR}^{ilk} - NO_{TR}^{ilk} * IKO_{TR}^{ilk}) \\ &+ (NO_P^{orta} * IKO_P^{orta} - NO_{TR}^{orta} * IKO_{TR}^{orta}) + (NO_P^{orta} * IKO_{TR}^{orta} - NO_{TR}^{orta} * IKO_{TR}^{orta}) \\ &+ (NO_P^{üniv} * IKO_P^{üniv} - NO_{TR}^{üniv} * IKO_{TR}^{üniv}) + (NO_P^{üniv} * IKO_{TR}^{üniv} - NO_{TR}^{üniv} * IKO_{TR}^{üniv}) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} IKO_P - IKO_{TR} &= NO_P^{ilk} (IKO_P^{ilk} - IKO_{TR}^{ilk}) + IKO_{TR}^{ilk} (NO_P^{ilk} - NO_{TR}^{ilk}) \\ &+ NO_P^{orta} (IKO_P^{orta} - IKO_{TR}^{orta}) + IKO_{TR}^{orta} (NO_P^{orta} - NO_{TR}^{orta}) \\ &+ NO_P^{üniv} (IKO_P^{üniv} - IKO_{TR}^{üniv}) + IKO_{TR}^{üniv} (NO_P^{üniv} - NO_{TR}^{üniv}) \end{aligned}$$

Bu denklemlerin ilk satırında ilköğretim mezunu kadınlar için işgücüne katılım oranları arasındaki fark ve ilköğretim mezunu sayısı arasındaki fark ayrıştırılmıştır. Diğer satırlar farklı eğitim seviyeleri için uygulamaları göstermektedir. İlk satırın ilk kısmında ilköğretim mezunlarının Portekiz'de işgücüne katılımı ile Türkiye'de işgücüne katılımı arasındaki farkı, Portekiz'de ilköğretim mezunu olan kadınların sayısı ile ağırlıklandırmaktadır. Diğer bir deyişle Portekiz'deki kadınların Türkiye'deki katılım oranına sahip oldukları takdirde katılımlarının ne kadar değişeceğini hesaplamaktadır. İkinci kısım ise ilköğretim mezunlarının işgücüne katılım oranını Türkiye seviyesinde sabit tutarak Portekiz ile Türkiye arasındaki ilköğretim mezunu kadın sayısı arasındaki farkın işgücüne katılıma etkisini hesaplamaktadır.

Böylece her bir satır için ilk aşamada nüfus sabit tutularak toplam işgücüne katılım farkında ülkelerin işgücüne katılım oranları arasındaki farkın etkisi, sonra da işgücüne katılım oranları sabit tutularak nüfusların eğitim farklılıklarının etkisi hesaplanmaktadır. Toplam etki, bu bileşenlerin toplanmasından oluşmaktadır.